

Németh György (1956) egyetemi tanár, az ELTE Ókortörténeti Tanszékén és a Debreceni Egyetemen tanít. Huszonegy önálló kötete, mintegy ötven tanulmánya és számos cikke jelent meg magyarul, németül, angolul, franciául és románul.

Legutóbbi írása az *ÓKOR*-ban: Görögök, ibérek, gallok. Egy multikulturális régió az antikvitásban (2004/1).

Xenophón és a fiúk¹

Németh György

Kenneth Dover, a görög homoszexualitás legnevesebb szakértője így ír könyvében a görög filozófia homoszexualitás-képének elemzésekor: „A filozófia vagy a homoszexualitás története szempontjából nem túl lényeges dolog azt kérdezni, hogy vajon Platón sokkal intenzívebben reagált-e a homoszexuális ingerekre, mint a legtöbb, társadalmi osztályába tartozó athéni az 5. század végén, 4. század elején. [...] A filozófiatörténet szempontjából azonban sokkal hasznosabb lenne a fenti kérdést Szókratésszel kapcsolatban feltenni, mert ha tudnánk válaszolni erre a kérdésre, akkor a jelenleginél jóval többet tudnánk Szókratész tanításának és befolyásának a kapcsolatáról azzal a Szókratész-portréval, ami a kor két filozófusa, Platón és Xenophón (sértetlenül fennmaradt) műveiből rajzolódik ki előttünk.”² Dover ezek után alapvetően a platóni Szókratész-képet elemzi, kiegészítve a Xenophón szókratikus írásaiból vett gondolatokkal. Végül arra a következtetésre jut, hogy „Xenophón Szókratészből hiányzik Platón Szókratészének érzékenysége és udvariassága, de nem kétséges, hogy mindkettő megvetette a homoszexuális közösülést.”³ A vizsgálat tárgya, ne feledjük, nem Platón vagy Xenophón, hanem az általuk ábrázolt Szókratész volt, így a következtetést sem értelmezhetjük egyszerűen úgy, hogy „Xenophón megvetette a homoszexuális közösülést”. Csakhogy Dover tekintélye hatalmas, a tudományos elméletek pedig élük saját, szerzőjüktől független életüket, így nem csoda, hogy néhány év múlva – többek között éppen Doverra hivatkozva – Bernard Sergent így fogalmaz: „Xenophón teljes mértékben ellenséges a pederasztiaival szemben”.⁴ Sőt a későbbiekben ezt az attitűdöt már nemcsak Xenophónra, hanem minden valamirevaló athénire is kiterjeszti: „Egyszerű volt Xenophónnak kiradírozni egy olyan gyakorlatot, ami nem volt kedvére – vagy nem tetszett házigazdáinak (tudniillik a spártaiaknak). Ő személy szerint, mint valamennyi köznapi athéni, nyilvánvalóan ellenségesen viszonyult a pederasztiahoz [...]”⁵

A Sergent által említett gyakorlat, amit Xenophón – vélelmezett pederasztia-ellenessége miatt – megszépített, illetve egyszerűen „kiradírozott” művéből, a pederasztia fizikai oldalának megjelenése volt a spártai katonai nevelés, az *agógé* során. Vagyis, mint látjuk, egyik szerző (még a kérdésben igen járatos Michel Foucault) sem magával Xenophónnal, hanem csak Xenophón Szókratészről vagy Spártáról alkotott véleményével, a – platónitól nem teljesen független, de néha azzal feleselő – Szókratész- illetve az idealizált Spárta-képpel foglalkozott. Az én szándékom az, hogy e két problémát Xenophón általános pederasztiaiaképén belül vizsgáljam, kijelölve helyüket Xenophón egész életművében.

Ami erre a vizsgálódásra indított, gondolom, magáért beszél. Maga Xenophón ugyanis így ír saját fiatalkori énjéről a *Memorabiliában*:

Egyszer [Szókratész] fülébe jutott, hogy Kritobulosz, Kritón fia megcsókolta Alkibiadész szép fiát. Kritobulosz jelenlétében tehát a következő szavakkal fordult Xenophónhoz:

9. – Mondd csak, Xenophón, nem azt hitted eddig, hogy Kritobulosz inkább a józan, semmint a vakmerő, inkább az előrelátó, semmint a megdöglő és veszélybe rohanó emberek közé tartozik?

– De, nagyon is – felelte Xenophón.

– Képzeld el, hogy most meg ő a legvakmerőbb és a legkönnyelműbb. Mintha éles kardok közt bukfencezne, vagy a tűz közepébe vetné magát.

10. – Mit láttál? Mit csinált, hogy ilyen rossz véleménynel vagy róla? – kérdezte Xenophón.

– Hát nem vette a bátorságot, és megcsókolta Alkibiadész fiát, akinek a legszebb az arca, s a legsugárzóbb az ifjúsága?

– No, ebbe a veszélyes vállalkozásba – jegyezte meg Xenophón –, azt hiszem, magam is belevágnék.

11. – Jaj, te szerencsétlen, mit gondolsz, mit éreznél, ha megcsókolnád azt a szép fiút? Odalenne a szabadságod, rabszolgasorsra jutnál, ártalmas gyönyörökre szórna a pénzed, egy percig sem törekednél többet a testi-lelki kiválóságra, s menthetetlenül olyan dolgokkal foglalkoznál, amelyeket még az őrjöngők is kerülnek.

12. – Héraklészra, ilyen szörnyű hatalma van hát szerinted a csóknak? – hüledezett Xenophón.

– Csodálkozol rajta? Nem tudod, hogy a mérges pók nem nagyobb fél obolosznál, s ha hozzáér az ember szájához, észvesztő fájdalmat okoz?

– Na de, Zeuszra – vágott közbe Xenophón –, a pókok megmérgeznek a marásukkal!

13. – Ostoba! Azt hiszed, attól, hogy nem látod, a szépek talán nem mérgeznek a csókjukkal? Nem tudod, hogy az a vadállat, amelyet szépnek és sugárzó ifjúnak hívnak, sokkal veszélyesebb a pókoknál, mert a mérges pók csak érintésével, a szép ifjú viszont pusztán látványával megmérgezik, és még illő távolságból is olyan szédítő, hogy beleőrülsz? Nyilván az Erószokat is azért nevezik nyilazónak, mert a szépek a távolból is képesek sebet ütni. Azt javaslom neked, Xenophón, ha szép fiút látsz, fordulj sarkon és menekülj. Neked meg, Kritobulosz, azt tanácsolom, hogy egy évre költözz máshova, mert annyi idő alatt talán beheged a szerelem marta sebed.⁶

Amint e sorokból látjuk, az ifjú Xenophón számára egy ifjú megcsókolása, vagyis a fizikai kapcsolat egy paidikával, nemhogy visszataszító nem volt, hanem inkább kíváncsi. Szókratész sem attól féltette barátait, hogy a csóktól – vagy ami esetleg azt követi – romlottak lesznek, hanem attól, hogy a csók még jobban felkorbácsolja addig is meglévő érzelmeiket, és a szerelem el fogja venni eszüket. De, és ez a legfontosabb, Szókratész itt továbbmegy, és azt javasolja, rá se nézzenek egy szép ifjúra, mert a szépségnek még a látványa is halálos sebet üthet. Ez a szöveghely mindenestre éles el-

lentmondásban van egyrészt azzal, hogy Xenophón visolygott volna a paidika érintésétől, másrészt azzal, hogy a platóni-xenophóni Szókratész a homoerotikus kapcsolatokat feltétlenül jónak tartotta, feltéve, ha nem jártak együtt a fizikai érintkezéssel.⁷

Xenophón számára a pederasztia annyira lényeges kérdés volt, hogy szinte mindegyik művében szót ejt róla (Lakoma,⁸ Emlékeim Szókratészről,⁹ Hierón,¹⁰ Agészilaosz,¹¹ Kürosz nevelkedése,¹² Anabaszisz,¹³ Hellénika,¹⁴ A lakedaimóniak állama,¹⁵ A vadászatról¹⁶). Részletes elemzését azonban csak a Lakomában és A lakedaimóniak államában adja a kérdésnek, és e két műben valóban nagyon hasonló (sőt, szinte önmagára reflektáló) választ ad rá, és ez az a válasz, amit a szakirodalom Xenophón pederasztikájával szokott azonosítani. Lássuk először A lakedaimóniak államát:

12. Azt hiszem, szólnom kell néhány szót a fiúszerelemről is, mivel ez a jelenség is hozzátartozik a nevelés köréhez. Hellasz többi tájékán részint az a szokás, mint például a boiótok között, hogy egy férfi úgy él együtt egy fiúval, mintha házastársak volnának, vagy mint az élisziaknál, ahol kedveskedő ajándékokkal vásárolják meg az ifjú szépséget, részint pedig az, hogy teljesen eltiltják a szerelmes férfiakat meg attól is, hogy szót váltsanak az ifjakkal.

13. Lükurgosz véleménye eltért a többiekétől. Dicséretre méltónak és a legszebb nevelési módszernek tartotta, ha egy kiváló férfi egy ifjú szellemét annyira csodálta, hogy megpróbálta a legjobb értelemben vett barátjává tenni, és együtt élt vele, de ha valakin látszott, hogy csak a fiú testére vágyik, azt a legvisszataszítóbb vétekként bélyegezte meg. Ezzel elérte, hogy Lakedaimónban a szeretők legalább annyira tartózkodtak attól, hogy testi szerelem alakuljon ki köztük és a fiúk között, mint amennyire az apák tartózkodók a fiaikkal és a fivérek a fivérekkel szemben. Az viszont egyáltalán nem lep meg, ha mindezt sokan nem hiszik el, ugyanis a törvények nagyon sok államban megenyegedik a fiúszerelemet.¹⁷

Fiúknak udvarló ifjak (Attikai vörösalakos csésze, Kr. e. 5. század első fele, Berlin, Staatliche Museen)

Ez utóbbi magyarázkodás, ti. a közvélemény állítólagos tévedésének elutasítása, nagyon emlékeztet arra, amikor Xenophón hasonló szavakkal akarja elvenni az élet példaképe, Agészilaosz és az ifjú Megabatész kapcsolatának, Agészilaosz példaadó mértékletességét hozva ki a kis-sé sikamlós történetből:¹⁸

4. *Lehet-e másképp felidézni mértékletességét a szerelem dolgaiban, mint ámulattal? Mert köznap győzelemnek tarthatná az ember, ha olyan kísértésnek áll ellent, amely nem is csábítja igazán. Halálosan szerelmes lett Megabatészba, Szpithridatész fiába, ahogyan csak a legszenvedélyesebb természet képes a világ legszebb lényét szeretni. Perzsa szokás csókot adni azoknak, akiket meg akarnak tisztelni, és amikor Megabatész is meg akarta csókolni, Agészilaosz teljes erővel eltaszította magától, nehogy megcsókolja – hát ez nem maga volt az önuralom, sőt több, mint emberi józanság? 5. Megabatész ezután megbántva érezte magát, mintha becsületébe gázoltak volna, és meg sem próbálta többé megcsókolni. Egy alkalommal Agészilaosz azt mondta barátjának, rá kellene venni Megabatészt, hogy újra tisztelje meg. Amikor barátja visszakérdezett: „És ha Megabatész csak úgy békél meg, ha csókot adsz neki?“, hosszasan hallgatott, és aztán válaszolt: „Nem! Az isteni ikrekre mondom, akkor sem, ha biztos vagyok abban, hogy ettől a legszebb, legerősebb, és leggyorsabb lesznek! De az összes istent tanúnak idézem, hogy mégis sokkal inkább ugyanazt a harcot szeretném még egyszer végigélni, mint hogy minden, amire ránézek, arannyá váljon!” 6. Biztosra veszem, hogy lesznek, akik szándékosan félreértik ezt a kis történetet. A saját tapasztalatom viszont az, hogy sokkal többen képesek elbánni az ellenséggel, mint az ilyen vágyakkal. De mivel kevesen tudnak hősi életének erről az oldaláról, sokan továbbra is kételkedhetnek. Azt azonban mindenki tudja, hogy éppen a leg híresebbeknek van a legkevesebb lehetősége a rejtőzködésre, bármit tesznek is. Senki sincs, aki azt állította volna, hogy saját szemével látta, de még a meggyőződés látszatával sem feltételezhette, hogy Agészilaosz ilyesmit tett volna. 7. Mert sosem szokott betérni magánháza vendégségbe, hanem mindig vagy szentélyben, ahol lehetetlen ilyesmit tenni, vagy a szabadban tért nyugovóra az egész hadsereg szeme láttára: legyenek ők a tanúim nagy mértékletességére! Ha hazudnék, bár egész Hellasz tudja az igazságot, őt megrágalmaznám, és magamat gyalázatba keverném.*

A xenophóni Agészilaosz – aki mellel Plutarkhosz szerint Lüszaandrosz fiúszereplője volt,¹⁹ és gyakran beszélgetett közösen sátorozva királytársával, Agészipolisszal pederasztia történetekről (*paidikón logón metekhein*)²⁰ –, a történetben az akaraterő példájává nemesül, de ez csak úgy lehetséges, hogy nagyon is meglévő vágyát kell legyőznie, vagyis ő éppúgy tudatában van annak, hogy mi *nem* történik meg ez esetben (még hozzá váratlanul, mivel általában megtörténne), mint ahogy Xenophón vagy az olvasó. Csakhogy az ilyesféle önuralom Xenophónnál Szókratész bölcs tanácsaiban nemcsak a *paidikák*, hanem például a fa-

lánkság esetében is dicséretes erény.²¹ Így a történet többet mond el a *karteria*, az önuralom szókratészi-xenophóni pedagógiai hasznáról, mint a pederasztiairól. Xenophón mindenestre úgy érzi, Agészilaoszt egész Hellasszal szemben kell megvédenie, mint ahogy a spártai pederasztia testiségtől mentes voltát sem sokan hitték el neki.²² Az *erasztész* és *erómenos* kapcsolata, mint apa és fiú rokoni szeretete Platónnál is megjelenő mítosz.²³ A boiótok és élisziek gyalázása szabados homoerotikus kapcsolataik miatt pedig Xenophón *Lakomájában* is megfogalmazódik.²⁴ Szókratész megjegyzése itt egyértelmű utalás a platóni *Lakoma* homoszexuális párokból álló hadseregére,²⁵ amely azért viselkedne hősiiesen, mert senki sem akar szegyenben maradni szerelme előtt. A xenophóni Szókratész elutasítja ezt az ötletet, mert a hadvezér, aki elfogadja ezt a felállást, nem bízik benne, hogy ezek a férfiak külön-külön is képesek lennének kiváló tettekre. Ráadásul – szerinte – a spártaiak egymástól távol állítják föl a szerelmeseket (akik persze testileg nem is érintkeznek egymással), de ők így is a lehető leghősiesebben viselkednek. Xenophón boiótellenessége két dologgal is magyarázható. Boiótia mindig is Athén egyik legveszedelmesebb riválisa volt, és a peloponnészosi háború után éppen a boiótok javasolták Athén elpusztítását és birkalegelővé alakítását.²⁶ Ez már önmagában is elég lenne ellenszenvének magyarázatára, de hát Xenophón egyszermind Spártabarát és Peloponnészoszon élő emigráns. Amikor *A lakedaimóniak állama* születik (röviddel Kr. e. 371 előtt), az Epameinondas és Pelopidasz vezette Boiótia jelenti Spárta számára a legnagyobb veszélyt, amit aztán leuktrai veresége is kellőképpen igazol.²⁷ A *Lakoma* keletkezésének idején túl vagyunk a leuktrai csatán (bár a dialógus drámai időpontja, természetesen, évtizedekkel korábbi), így semmi ok nem volt rá, hogy Xenophón boiótellenessége csökkenjen. Sőt éppen nőhetett, hiszen a boiótok leuktrai győzelme következtében vált földönfutóvá, kényszerűen elhagyva szkilluszi birtokát. A lakedaimóni pederasztia xenophóni ábrázolása így egy formálódó Spárta-mítosz, nem pedig a spártai valóság tükröződése volt, egyes elemeit pedig nagymértékben meghatározta Xenophón szépítő szándéka és politikai elkötelezettsége.

Xenophón szókratészi pederasztiaiképe hasonló okoknál fogva nyerte el azokat az idealizáló, testiségtől mentes vonásokat, amelyeket elsősorban a *Lakoma* 8. caputjában olvashatunk. Bár a *Lakoma* a platóni mű ellenpárjaként született meg,²⁸ és egyik célja a házastársi szeretet, sőt szerelem magasztalása (ne feledjük el, a lakoma végén felajzott ifjak lóra kapnak, és hazavágtatnak, hogy feleségükkel háljanak), amire azért is szükség volt, mert a peloponnészosi háborúban megfogyatkozott athéni lakosságot csak ilyen forrásból lehetett pótolni,²⁹ Szókratész nagyon hasonlóan fejtegeti mindkét írásban, hogy a pederasztia csak testi kapcsolat nélkül helyeselhető, igaz, olyan formában nagyon hasznos. Xenophón *Oikonomikoszának* is az az alaphangja, hogy a boldogságot az ideálisan berendezett házasságban kell ke-

resni és lehetséges megtalálni. Vagyis a szerző mondanivalóját ezekben az esetekben is meghatározza a konkrét politikai/ideológiai cél, amely nem az egyén, hanem a közösség érdekeit helyezi középpontba. A xenophóni *Lakoma* – Foucault találó megfogalmazása szerint – „olyan Erósz- és gyönyörfelfogást vázol föl, amelynek tárgya maga a barátság: ezt a közös életet megalapozó, az egymás iránti jóindulatot és kölcsönös figyelmet, az érzéseket viszonzó kapcsolatot Xenophón nem úgy állítja be, mint amely helyettesíthetné a szerelmet, vagy, ha megérett rá az idő, felválthatná azt; ellenkezőleg, ez magyarázza, hogy a szeretőknek szeretniük kell egymást: *eróntesz tész philiasz*, ezzel a sajátos fordulattal él, s szerinte ez teszi lehetővé, hogy Erósz megmaradjon, hasson, de konkrét tartalma csak a barátságra jellemző kölcsönös és tartós szeretetre korlátozódik.”³⁰

Csak hogy tévúton járunk, ha a xenophóni/szókratészi, ideológiai/filozófiai alapon nyugvó pederasztiai képet azonosítjuk Xenophón saját véleményével és mindennapi gyakorlatával. Ha belátjuk, milyen szándék vezette a szerzőt a Spárta-utópia megformálásakor, Szókratész *enkrateia*-elméletének³¹ hangsúlyozásakor vagy Agészilaosz emlékének megszépítő bemutatásakor, azt is láthatjuk, hogy az így keletkezett pederasztiai kép szándékosan torzított, és nemcsak az athéni hétköznapiok realitásához, hanem még Xenophón saját meggyőződéséhez sincs feltétlenül köze. Ennek igazolásául nemcsak a *Memorabilia* idézett helye szolgál (amelyben a fiatal Xenophón a homoerotikus testi kapcsolat elkötelezett hívének bizonyul), hanem a szerző minden olyan írása, amit nem leng be az ideologizálás megszépítő, de tisztánlátásunkat elhomályosító köde. Természetesen történelmi munkáira, elsősorban a *Hellénikára* és az *Anabaszisra* gondolok. A szerző e műveiben egyetlen bíráló megjegyzést sem tesz a homoerotikus gyakorlatra, vagy ha igen, az nem magára a kapcsolatra, hanem annak valamiféle elítélendő körülményeire vonatkozik. Az *Anabaszis* 4. könyvében (1. 12–14) Xenophón leírja, hogyan menekült el a görög sereg a kardukhoszok fenyegető támadása elől: *12. Virradatkor összegyűltek a hellén vezérek és alvezérek, és elhatározták, hogy csak a nélkülözhetetlen és a legerősebb igásállatokat viszik tovább, a többit otthagyják, és az új hadifoglyokat mind szabadon engedik. 13. Mert a sok igásállat és fogoly csak lassítja a menetet, számtalan felügyelőre van szükség hozzájuk, akik nem vehetnek részt a harcban, azonkívül ha sok az ember, kétszer annyi élelmet kell beszerezni és vinni. Ezt határozták el tehát, és kihirdették, hogy mindenki a parancs szerint cselekedjen. 14. A reggeli étkezés után megindultak, a vezérek pedig odaálltak az egyik útkanyarhoz, és ha találtak valamit, amit a parancs értelmében ott kellett volna hagyni, elvették. Az emberek nem is voltak engedetlenek, alig egynéhányan csempésztek ki egy-egy szeretett fiúcskát vagy csinos asszonyt. Így meneteltek ezen a napon, itt-ott harcolva egy kicsit, majd pedig kissé megpihenve.*³² A hadvezér-történetíró itt nem rosszallja, hogy a katonák magukkal viszik *paidikájukat*, noha a sereg léte forog veszélyben. A

negyedik könyvben (6. 3.) azt olvassuk, hogy az amphipoliszi Episzthenész beleszeret ifjú armeniai túszába, akit el is visz magával, nem engedi haza családjához. *Episzthenész pedig beleszeretett a fiúba, hazavitte, és a leghívebb szolgára talált benne. A rosszallás hangját egyáltalán nem érezzük ki e szavakból. A hetedik könyvben arról értesülünk, hogy egy másik Episzthenész,³³ aki olünthoszi származású volt, kizárólag szépfükből szervezett sereget. Amikor látta, hogy egy thrák ifjút meg akartak ölni Szeuthész emberei, saját életét kockáztatva megmentette őt (7. 4. 7–11):*

7. Amikor Episzthenész, egy Olünthoszból származó pederasztia férfiú látta, hogy egy még alig serdülő, de már felfegyverzett szép ifjúra halál vár, Xenophónhoz rohant, és könyörögve kérte, siessen a szép fiú segítségére.

8. Xenophón Szeuthészhez ment, kérte, hogy ne ölje meg a gyermeket, és elmondta, milyen természete van Episzthenésznek, aki amikor csapatot gyűjtött maga köré, csak arra ügyelt, hogy emberei szépek legyenek, és ezekkel az oldalán mindig nagyon derekasan viselkedett.

9. Szeuthész megkérdezte:

– Meghálnál-e ezért a fiúért, Episzthenész?

Episzthenész odanyújtotta nyakát, és így szólt:

– Vágj ide, ha a fiú parancsolja, és ha ezért hálás lesz nekem.

10. Szeuthész megkérdezte a fiútól, megölje-e Episzthenészt őhelyette. A gyerek nem engedte, és könyörgött, hogy egyiküket se ölje meg.

Episzthenész ekkor átkarolta a fiút, és így szólt:

– Itt az ideje, hogy megküzdj velem érte, Szeuthész, mert én el nem engedem a fiút.

11. Szeuthész nevetett, és ennyiben hagyta a dolgot.

Xenophón nem hogy nem háborodott föl, hanem elmagyarázta Szeuthésznek, milyen Episzthenész természete. Magyarázata – természetesen – nem lehetett elítélő, hiszen akkor nem érte volna el a kívánt hatást. Egészen másként vélekedett a thesszaliai Menónról, akit különben sem kedvelt. Számos negatív tulajdonsága mellett azt vetette a szemébe, hogy (2. 6. 28.) *Arisztipposznál elérte, hogy fiatalon a zsoldosok parancsnoka lett. Kedvét lelta a szép ifjakban: Ariaioszt, noha barbár volt, szeretőjévé tette, egyébként amikor még a szakálla se serkent, ő volt a szakállas Tharüpasz szeretője.* Vagyis nem az volt a baj, hogy Menónnak fiúszerejtője volt, hanem az, hogy még szakálla sem serkent, már ő volt az *erasztész*, vagyis az aktív fél, és *erómenosza* (akinek fiatalabbnak kellett volna lennie) már szakállat viselt. Ez a mondat éppen a hagyományos pederasztia xenophóni elfogadását sugallja, hiszen a botrány nem maga a pederasztia, hanem bevett szabályainak megsértése volt.

A *Hellénika* Agészilaosznak nemcsak Megabatész iránti érzelmeiről számol be – persze virágnyelven –, hanem Pharnabazosz fiával való plátói kapcsolatáról is. Pharnabazosz fiának és Eualkész fiának viszonyát viszont annak ellenére korholó megjegyzés nélkül említi Xenophón, hogy végső soron törvénytelenégre vezet (4. 1. 39–40.):

Zeusz elcsábítja Ganümédészt (Attikai vörösalakos csésze, Kr. e. 5. század közepe, Ferrara, Museo Nazionale Archeologico)

Amikor Pharnabazosz lovára szállt és elvágtatott, Parapitától származó jóképű fia hátramaradt és Agészilaoszhoz lépett.

– Vendégbarátommá teszlek, Agészilaosz – mondta.

– Én pedig elfogadom.

– Akkor emlékezzél is rá mától fogva – szölt, és átnyújtotta díszes lándzsáját Agészilaosznak. Ő átvette és leakasztva írnoka, Idaios lovának ékes lószerszámát, az ifjúnak ajándékozta. A fiú ekkor föl pattant a lovára, és elindult apja után. Amikor aztán Pharnabazosz távollétében testvére megfosztotta Parapita fiát a hatalomtól és elűzte, Agészilaosz mindenben a segítségére volt, még abban is, hogy amikor az belé szeretett az athéni Eualkész fiába, elérte, hogy az ifjút, bár idősebb volt már, mint a serdülők, engedték részt venni az olümpiai stadionfutásban.

Az ötödik könyvben (5. 4. 56.) a spártai Alketasz anynyira elmerül egy óreoszi ifjú szépségében (és ebben az esetben igazat adhatunk Sergentnek, hogy bizonyosan a testi kapcsolat vonta el figyelmét), hogy háromszáz foglya menekül el észrevétlenül.³⁴ Ez a fegyelemsértés kiválthatta volna a katona Xenophón jogos bírálatát, különösen súlyos következményei miatt, de a történet leírása semleges és visszafogott maradt. A legvéresebb pederaszta-történetet a hatodik könyvben találjuk (6. 4. 37.). Alexandrosz, a pherai türannosz börtönbe csukatta *paidikáját*, és hiába könyörgött felesége a fiú életéért, megölette őt. Az asszony összeesküvést szervezett Alexandrosz ellen, és saját szobájában gyilkoltatta meg férjét. Tettének oka már Xenophón számára sem volt nyilvánvaló. Ő arra gondolt, hogy a feleség terméketlensége és abbeli félelme játszhatott döntő szerepet, hogy férje el akarja hagyni, de az is lehetséges, hogy a jóképű *paidika* nemcsak Alexandrosszal, hanem feleségével is bizalmas viszonyba került. Ez mindenesetre megmagyarázná mind Alexandrosz, mind pedig felesége

tettét. Xenophón azonban a homoerotikus kapcsolatot ez esetben sem ítéli el.

A legszövevényesebb és legbotránysabb homoerotikus történet a *Hellénika* ötödik könyvében olvasható. A spártai Szphodriasz önhatalmúlag betört Attikába, és amikor a nemzetközi diplomáciai botrány miatt otthon felelősségre akarták vonni, haza sem akart térni (5. 4. 24.): *Az ephoroszok hazahívták Szphodriaszt, és főben járó vétségért vádat emeltek ellene. Ő azonban megrettent, és nem engedelmeskedett felszólításuknak. Noha még azt is megtagadta, hogy megjelenjen a tárgyaláson, mégis felmentették. Sokak szerint ez volt Lakedaimón történetének legtörvénysértőbb ítélete.*³⁵ Xenophón itt valóban bírál, de nem azt, ami a háttérben volt, vagyis hogy Szphodriasz Kleónümosz nevű fiába, aki csak nemrég nőtt ki a gyermekkorból, és kortársai közül a legszebb és a legtehetségesebb volt,

Agészilaosz fia, Arkhidamosz beleszeretett. Kleónümosz megkérte Arkhidamoszt, hogy beszélje rá apját, Agészilaoszt Szphodriasz felmentésére. Szphodriaszt – korábbi nagy tetteit figyelembe véve – végül felmentették, és ami meglepő, a felmentő ítéletet Xenophón már nem kommentálja, sőt így fejezi be a történetet: 33. *Szphodriasz barátja beszámolt a hallottakról Kleónümosznak, aki örömeben tüstént Arkhidamoszhoz sietett: – Tudjuk már rólad – mondta –, hogy jó szívvel vagy irántunk. Te pedig biztos lehetsz benne, hogy azon leszünk, sose restelkedjél majd barátságunk miatt.*

Ígéretét be is váltotta. Életében minden tekintetben spártai polgárhoz méltón viselkedett, a leuktrai csatában pedig Deinónnal, a thébai polemarkhossal küzdve, királya védelmében háromszor zuhant a földre, és az ellenség sűrűjében elsőként halt meg a polgárok közül. Súlyos fájdalmat okozott ugyan Arkhidamosznak, de amint azt megfogadta, nem hozott rá szégyent, sőt növelte tekintélyét.³⁶ Jól látható, hogy Xenophón bírálatát csak a jogosulatlan felmentő ítélet váltotta ki, Kleónümosz és Arkhidamosz szerelmi viszonyát azonban egyetlen szóval sem minősítette. Miért is tette volna? Évtizedekig élt Spárta befolyási területén, számos csatában és hadjáraton harcolt együtt spártaiakkal, pontosan tudta, hogy milyen kapcsolat fűzte össze az egymás mellett harcoló katonákat. A *Lakedaimóniak államában* ezt – műve ideológiai célzatosságánál fogva – természetesen tagadta. Szókratész szájába – az *enkrateia* elvének megfelelően – a homoerotikus kapcsolatokat, vagy legalábbis azok fizikai beteljesítését elítélő nyilatkozatokat adott. De hát itt egy műfaji kérdéssel, nem pedig a napi gyakorlat hiteles leírásával kell szembenéznünk. Xenophón szókratikus írásaiban a filozófia által kívánatosnak tartott (de a hétköznapi emberek által nem követett) elveket fogalmazta meg. A Spárta-utópiában egy olyan filo-

zófiai/ideológiai programot dolgozott ki, ami leginkább Platón *Államának* hasonló nézeteihez fogható (az *erasztész* és *erómenosz* kapcsolata olyan, mint az apáé a fiával), történeti írásaiban viszont saját korának gyakorlatát akarta több-kevesebb sikerrel megörökíteni. Ezek alapján viszont úgy tűnik, legfeljebb a xenophóni Szókratésről mondható ki egyértelműen, amit Dover vagy Sergent Xenophón véleményeként ír le: a filozófus megvetette a pederasziát, ha az

szexuális érintkezéssel járt együtt. Xenophón esetében ilyesféle megvetést egyáltalán nem tapasztalhatunk. Vagyis nemcsak az ifjú Xenophón mutatkozott a kérdés iránt megértőnek, sőt ilyen kalandokra vakmerően vállalkozónak, hanem az idős szerző sem fordított hátat az egykori fiatalembernek.³⁷ Xenophón írásait pedig csak akkor érthetjük meg igazán, ha nemcsak arra figyelünk, amit ír, hanem arra is, hogy azt milyen műfaji keretek közt fogalmazza meg.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmányban szereplő valamennyi Xenophón-idézet Xenophón összes műveinek első teljes magyar kiadásából származik. *Xenophón történeti munkái*, fordította Németh György, Fein Judit, Vilmos László és Gradwohl Edina, Budapest, Osiris, 2001 és Xenophón filozófiai és egyéb írásai, fordította Fein Judit, Németh György és mások, Budapest, Osiris, 2003.
- 2 Dover, Kenneth James, *Görög homoszexualitás (= Greek Homosexuality)*, London, 1978), Budapest, 2001. 188–189.
- 3 Dover, *Görög homoszexualitás*, 196.
- 4 „Xénophon est absolument hostile à la pédérastie.” Sergent, Bernard, *L’homosexualité initiatique dans l’Europe ancienne*, Paris, 1986, 45.
- 5 „Il était donc facile à Xénophon de gommer une pratique qui ne lui plaisait pas – ou qui ne plaisait pas à ses hôtes. Lui personnellement, comme tout un courant athénien, était manifestement hostile à la pédérastie.” Sergent, *L’homosexualité initiatique...*, 80.
- 6 *Emlékeim Szókratésről* 1, 3, 8–13.
- 7 Foucault, Michel, *Histoire de la sexualité. L’usage des plaisirs*, Paris, 1984, 256. (= *A szexualitás története. A gyönyörök gyakorlása*, Budapest, 1999.)
- 8 Különösen a 8. caputban.
- 9 1. 2. 29; 3. 9; 6. 13; 2. 1. 24; 6. 32; 4. 1. 2.
- 10 1. 31–37.
- 11 5. 4.
- 12 1. 4. 27–28; 7. 5. 60.
- 13 2. 6. 26–28; 4. 1. 14; 6. 3; 7. 4. 7–8.
- 14 4. 1. 28; 39; 5. 3. 20; 4. 25; 57; 6. 4. 37.
- 15 2. 12–14.
- 16 12. 20.
- 17 *Lak. pol.* 2, 12–13.
- 18 Xen. *Agész.* 5, 4–6. Agócs Péter fordítása. Agészilaosz vonzódása Megabátészhoz megtalálható a *Hellénikában* (4, 1, 39–40; 5, 3, 20), az *Agészilaosz* egy további helyén (8, 2), a *Hellenica Oxyrhynchiiában* (Chambers 24, 4) és Plutarkhosz *Agészilaosz-életrajzában* (11, 2; 5). Elemzéséhez vö. Cartledge, Paul, „The Politics of Spartan Pederasty”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 207, 1981, 19.
- 19 Plut. *Agészilaosz* 2, 1; *Lüszandrosz* 22, 6.
- 20 *Hellénika* 5, 3, 20.
- 21 Pl. *Emlékeim Szókratésről* 1, 5; 2, 1. Az *enkrateiáról* vö. Foucault, *A szexualitás története*, 66–83.
- 22 Rebenich, Stefan, *Xenophon: Die Verfassung der Spartaner*, hrsg., übersetzt und erläutert von Stefan Rebenich, Darmstadt, 1998, 101; Sergent nem forrásnak, hanem apológiának nevezi *A lakedaimóniak államát*: Sergent, *L’homosexualité initiatique...*, 80.
- 23 *Állam* 403b. Nem lényegtelen szempont, hogy Platón műve utópia, nem pedig a valós viszonyok ábrázolása, ráadásul ezt még ott is csak a jövőben meghozandó törvényként vetik fel.
- 24 *Lakoma* 8, 34.
- 25 178e.
- 26 Plutarkhosz, *Lüszandrosz* 15.
- 27 Sergent, *L’homosexualité initiatique...*, 45–449.
- 28 Huss, Bernhard, *Xenophons Symposion. Ein Kommentar*, Stuttgart–Leipzig, 1999. 13–25.
- 29 Cantarella, Eva, *Bisexuality in the Ancient World*, New Haven–London, 1992. 63–65.
- 30 Foucault, *A szexualitás története...*, 235.
- 31 Önfegyelem, önuralom.
- 32 Fein Judit fordítása.
- 33 A két Episzthenész azonosításáról illetve a kódexhagyományban található eltérő névalakjaikról vö. Lendle, Otto, *Kommentar zu Xenophons Anabasis*, Darmstadt, 1995, 449. Az általa szervezett homoszexuális seregről mint a thébai szent phalanx esetleges előzményéről vö. Sergent, *L’homosexualité initiatique...*, 51.
- 34 Sergent, *L’homosexualité initiatique...*, 248.
- 35 Vilmos László fordítása.
- 36 Vilmos László fordítása.
- 37 Xenophón a *Hellénikát* Kr. e. 355 körül fejezte be, amikor már hetven éves is elmúlt. A műben említett utolsó eseményre, Tisziphonosz hatalomátvételére Kr. e. 358-ban, már nem említett meggyilkolására 355-ben került sor (6. 4. 37.). A *Hellénika* befejezése e két időpont közé tehető.